

Bożena Olszewska

Czy to bajka, czy nie bajka... : jak rozmawiać z dziećmi o krasnoludkach i sierotce Marysi?

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (24-25), 221-228

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bożena Olszewska

Czy to bajka, czy nie bajka... Jak rozmawiać z dziećmi o krasnoludkach i sierotce Marysi?

Baśń Marii Konopnickiej *O krasnoludkach i o sierotce Marysi*, zaliczana do klasyki dziecięcej i młodzieżowej, nie budzi większego zainteresowania współczesnego dziecka. Również i tego, które obcuje z książką na co dzień, a i niezadko obeznane bywa z morfologią bajki, tj. specyfiką świata przedstawionego, typem bohatera, formułami początku i końca, funkcją magicznych przedmiotów oraz przesłaniem gatunku. Taki mały czytelnik chętniej sięga np. po *Pinokia* Carlo Collodiego, *Akademii pana Kleksa* Jana Brzechwy czy modnego dziś Harry Pottera Joanne Kathleen Rowling. Z owym brakiem zainteresowania trudno się do końca pogodzić, gdyż wspomniana baśń jest dziełem dojrzałym pod względem artystycznym, które w sposób zasadniczy przyczyniło się do odnowienia polskiej literatury z adresem dziecięco-młodzieżowym. Powstała ona w 1896 roku, tj. w okresie ścierania i przesilania się tendencji pozytywistycznych i młodopolskich w literaturze, co wyraźnie odbiło się i na poetyce utworu¹. Jest więc jednym z pierwszych tego typu tekstów w tym obiegu czytelnicznym (nie licząc *Cudownych bajek* Adolfa Dygasińskiego) utrzymanym w modernistycznej konwencji, o czym świadczy: dążenie do alegoryzacji i metaforyzacji treści, poetyzacja języka, irracjonalność świata przedstawionego, rezygnacja z komentarzy i interpretacji narratorskich, pogłębienie portretu psychologicznego bohatera, której towarzyszą jeszcze pozytywistyczne tendencje: przeciwstawienie się bajki i prawdy, socjologiczny wizerunek wsi, postać Skrobka i narratora – wiejskiego gaduły itp. Można zatem śmiało powtórzyć za Jerzym Cieślukowskim i Grzegorzem Leszczyńskim, że utwór Konopnickiej pozostaje pierwszym w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży tekstem gatunkowo synkretycznym, łączącym elementy baśni, poezji, powieści i noweli pozytywistycznej i młodopolskiej z polifonią narracji.² Warto dodać, że dziecięcy odbiorca wirtualny staje się jednocześnie jakby współtwórcą baśni, gdyż sposób odbierania przez niego otaczającego świata, jak i jego rozumienie, magiczne myślenie, skłonność do

¹ Piszą na ten temat: J. Cieślukowski, „O krasnoludkach i o sierotce Marysi Marii Konopnickiej antycypacja baśni wiejskiej”, w: *Baśń i dziecko*, Warszawa 1978, s. 28 – 48 oraz G. Leszczyński, *Młodopolska lekcja fantazji*, Warszawa 1990, s. 28 – 29.

² *Ibidem*.

mitologizacji, owo łączenie rzeczywistości realnej z imaginacyjnym kontekstem fantastycznym staje się dominantą kompozycyjną. I wreszcie sprawa najistotniejsza. W baśni *O krasnoludkach...* po raz pierwszy elementy fantastyczne, zgodnie z regułami gatunku, potraktowano według zasad prawdopodobieństwa.³

Tego typu argumenty, przemawiające za obecnością utworu w kanonie lektur czwartoklasisty, nie są istotne dla ucznia. Dla niego utwór Konopnickiej należy do lektur mało atrakcyjnych i, niestety, przestarzałych, o czym zdają się przesądzać takie elementy jak: wiejska sceneria, odbiegająca od wizerunków znanej mu współcześnie wsi, archaiczny język, polifoniczność baśni oraz bohaterowie o rodowodach niewiele mówiących małemu odbiorcy: sierotka, ubogi chłop czy nawet krasnale, wyparte przez wszechobecne teraz: smurfy, gumisie, hobity, elfy itd. Stąd w pierwszym etapie pracy nad lekturą proponuję swoiste „oswojenie” z książką. Warto odwołać się zatem do metod i technik aktywizujących, pozawerbalnych i słownych. Wprowadzając element zabawy, konkretyzujący się w spontanicznym działaniu twórczym, wykorzystujemy naturalną skłonność dziecka do działania⁴, pamiętając o podstawowych celach kształcenia polonistycznego z wpisanymi weń umiejętnością słuchania, czytania, pisania i mówienia. Tym samym uzasadnione wydaje się poznawanie tego utworu we fragmentach, niejako wieloetapowo, tzn. rozkładając czytanie w czasie, np. roku, kilku miesięcy, w zależności od zainteresowania dzieci i nabywanych przez nie sprawności.

Pracę nad lekturą można podzielić na trzy etapy.

Pierwszy etap, który ma przybliżyć, niejako „oswoić” małego ucznia z tekstem Konopnickiej, warto przeprowadzić jeszcze przed przeczytaniem utworu. Pierwszy kontakt z lekturą sprowadzałby się do pokazania dzieciom, np. ilustracji z różnych wydań książki. Nie jest to zadanie trudne, gdyż dzieci, a czasem ich rodzice i dziadkowie, posiadają ciekawe wręcz okazjonalne egzemplarze baśni. Każda z nich różni się szatą graficzną i edytorską. Do najbardziej rozpowszechnionych należą ilustracje J. M. Szancera, J. Grabińskiego, S. Ożoga i wielu innych. Różnorodność koncepcji ilustratorskich jednej i tej samej książki pozwala zrozumieć, że ta sama treść, może być wyrażona za pomocą różnych środków wyrazu, może być inaczej zinterpretowana. Konfrontacja plastycznego przedstawienia z tekstem literackim, która pozwala na dokonywanie analiz porównawczych, na tym etapie ogranicza się przede wszystkim do poznania i rozumienia innego kodu sztuki, kształtując spostrzegawczość, uwrażliwiając na barwę kształt; rozbudzając i kształtując smak estetyczny dziecka, inspirując i zachęcając je do własnych działań twórczych.

³ G. Leszczyński, *ibidem*.

⁴ Pisały na ten temat: A. Baluch, *Początek współczesna w szkole podstawowej*, Warszawa 1984; W. Żuchowska, *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej*, Warszawa 1992; M. Taraszkiewicz, *Jak uczyć lepiej, czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Warszawa 1996.

Drugi etap należałoby rozpocząć od pytań i poleceń „na rozgrzewkę”, uwzględniających przekład intersemiotyczny.

Trzeci etap, niewątpliwie najtrudniejszy, to praca z tekstem. Za pośrednictwem baśni zapoznajemy uczniów z podstawowymi elementami strukturalnymi dzieła (zdarzenie, bohater, akcja, przestrzeń, narracja, fabuła) oraz z tradycją. Tekst umożliwia bowiem grę z tradycją literacką. Realizacja owych zadań w pragmatyce dydaktycznej sprowadza się do pytań: *co?*, *gdzie?*, *kiedy?*, *w jaki sposób?*, *w jakim celu?* skorelowanych z takimi metodami literaturoznawczymi, jak: genetyczna, historyczna, impresyjna, mitograficzna, komparatystyczna, strukturalistyczna na poziomie dostępnym i zrozumiałym dla czwartoklasisty. Uzupełniać je będą metody i techniki aktywizujące o wyraźnie zabawowym charakterze (gry dramatyczne, rysunek, działania praktyczne). Dzięki nim możliwy będzie odbiór emocjonalny i estetyczny.

Utwór Konopnickiej stwarza też doskonałą okazję do zajęcia się krasnoludkowym bohaterem, zastąpionym modnymi dziś pochodnymi wariantami postaci.

Proponowany zestaw zadań, mimo wpisanej weń zabawy, jest stosunkowo trudny i nie może być w całości realizowany w każdej klasie. Jak każda tego typu propozycja dydaktyczna ma inspirować nauczycieli do samodzielnych rozwiązań⁵. W tym przypadku chodziło o wydobycie możliwości interpretacyjnych tekstu, które prowadziłyby do „odświeżenia” baśni. Ilość jednostek metodycznych planuje już sam nauczyciel, po uwzględnieniu celów i możliwości zespołu.

Przeczytaj – pomyśl - odpowiedz

Zadania dydaktyczne:

1. Zapoznaj się ze spisem treści przyniesionej książki. Spróbuj, na podstawie informacji zawartych w tytułach rozdziałów ułożyć opowiadanie. Jaka rolę pełni spis treści w książce?
2. A teraz przyjrzyj się ilustracjom śródtekstowym. Czy po ich obejrzeniu łatwiej byłoby ci opowiedzieć treść książki? Dlaczego?
3. Przyjrzyj się ilustracji do rozdziału „Król Błystek opuszcza kryształową grotę” w wersji J. Grabińskiego i S. Ożoga, a następnie spróbuj ustalić przebieg zdarzeń.
4. Wsłuchaj się w treść czytanego fragmentu baśni, odnoszącego się do oglądanych wcześniej ilustracji i porównaj je. Czym różnią się te dwie ilustracje odnoszące się do tej samej treści? Czy, będąc ilustratorem, wprowadziłbyś do czytanego fragmentu ilustrację uzupełniającą? Dlaczego?

⁵ Tego samego zdania są redaktorzy „Zadań do lektur”: Gertruda Wichary i Tadeusz Patrzalek. Zob. tytuł: wstęp do Zadań do lektury dla klas IV – VI, Warszawa 1990.

5. Zobrazuj treść tytułu dowolnego rozdziału baśni Konopnickiej. A kiedy przeczytasz książkę, spróbuj jeszcze raz za pomocą rysunku przedstawić zdarzenie z tytułu.

* * *

6. Utwór Konopnickiej *O krasnoludkach i o sierotce Marysi* powstał bardzo dawno. Pierwsze wydanie książkowe ukazało się w 1896 roku. W czym dostrzegasz tę czasową odległość?
7. *Krasnoludki...* doczekały się wielu adaptacji: teatralnych, filmowych, a nawet nagrań płytowych i magnetofonowych. Czym tłumaczysz tę niezwykłą popularność utworu?
8. Jeśli oglądałeś adaptację tego utworu, odpowiedz, co bardziej ci się podobało: książka czy film, a może przedstawienie teatralne? Dlaczego właśnie ta forma?
9. Przeczytaj jeszcze raz rozdział „U królowej Tatry”. Zaznacz w tekście wypowiedzi bohaterów oraz narratora. A teraz zastanów się, co byś zmienił, gdybyś wiedział, że masz ten fragment wystawić na scenie. Spróbuj skrócić wypowiedź narratora. Zwróć uwagę na partie wierszowane, tło sceniczne. Weź do pomocy kolegów i koleżanki i działajcie wspólnie.
10. Zaprojektujcie kostiumy, rekwizyty, scenografię. Nagrajcie odgłosy przyrody (np. głos kukułki, , poświst wiewiórki, stukanie dziecięcia) oraz dźwięki mechaniczne (huk, zgrzyt, odgłos siekiery, dzwonki). Nie zapomnij o podkładzie muzycznym.
11. Rozdzielcie role, biorąc pod uwagę predyspozycje głosowe i fizyczne kolegów. Zaprojektujcie działania postaci, sposób poruszania, gesty, mimikę.
12. Na koniec opracujcie afisz, powiadamiający o miejscu, terminie oraz wykonawcach.

* * *

13. Kogo i co najczęściej przedstawiałeś na swoich rysunkach? Wyodrębnij elementy prawdopodobne (realistyczne) i nieprawdopodobne (fantastyczne). Uszereguj je według podanego niżej wzoru:

	realistyczne	fantastyczne
bohater

zdarzenia
czas
miejsce (przestrzeń)

14. Opisz wieś Wólkę. Co ci przypomina nakreślony obraz? Przeczytaj fragment opisu wsi w *Antku* Bolesława Prusa. Kto w ten sposób może przedstawiać wieś?
15. Kto jeszcze doskonale pasuje do wiejskiego krajobrazu znanego ci z baśni i fragmentu utworu Prusa? Co łączy obu chłopców (Jaśka i Antka)? Co spowodowało ich „inność”, „odmienność”? Jaka rola przypada Jaśkowi w utworze Konopnickiej, która odróżnia go od Antka? [możliwość przekraczania granic realizmu]

* * *

16. Opowiedz dzieje tytułowej bohaterki. W czym dostrzegasz podobieństwo jej losu do innych bajkowych bohaterek? [motyw sieroctwa]
17. Czym różni się twoje opowiadanie od opowieści narratora? [język poetycki, wzruszenie narratora udziela się czytelnikowi] Co zatem odczuwasz, czytając historię Marysi? Jaki jest twój stosunek do niej?
18. Czy znasz opowieść o Piaście Kołodziejcu? Spróbuj odszukać podobieństwa między nim a Skrobkiem [moc i godność chłopca, kult ziemi] Jaką rolę odgrywa to porównanie i jak wzbogaca ono odczytanie tekstu? [ożywa prasłowiański i narodowy archetyp, mityczność]
19. Jak zachowują się niezwykli bohaterowie i kogo ci przypominają? [kranoludki – kukielki, pośrednicy narratora; lis – występuje w roli prawdziwego lisa, gdy skrada się po gęsi, w relacjach z Koszałkiem Opałkiem to lis – chytrus z bajek apologu; pozostałe zwierzęta, tzn. chomik (pracowity, egoista, sybaryta), pies (wiejski filozof), żaba (zadufek), świerszcz (artysta) są już bohaterami nowej bajki]
20. Kim jest królowa Tatra? Jaką rolę przypisano jej w utworze? [postać z bajek, dobra wróżka, której przychylność zyskuje tylko szlachetny bohater, parałela wiosny i Królowej Korony Polskiej].
21. Jak przebiega podróż Marysi? [podróż przez kraj nizinny, polny – pejzaż Mazowsza] Nazwij ten kraj i dlaczego tak został przedstawiony? [Polska, poetyka bajki]
22. Narysuj dowolny fragment drogi Marysi. Czy łatwo ci to przyszło i dlaczego?

* * *

23. Krasnoludki, przyjmujące w literaturze dla dzieci różną postać (wymień je), należą do postaci demonicznych, o czym informują stare przekazy, np. kronika M. Strykowskiego z 1852 roku. Większość wątków bajkowych przedstawia je jako istoty przyjazne i życzliwe człowiekowi. A jak to jest w znanych ci bajkach, np. braci Grimm czy *Psotkach i Śmieszkach* Janiny Porazińskiej?
24. Co robią i jak zachowują się krasnoludki w utworze Konopnickiej? Jaką pełnią w nim rolę? Zwróć uwagę na dziecięce postacie i chłopca Skrobka [czynnik sprawczy, nobilitacja, chrześcijańska proveniencja, zamierzchła legenda, mit chłopca i ziemi, na trwałe weszły do literatury rodzimej].
25. W bajce wyodrębniono z mini-królestwa dwa krasnoludki: Opałka i Podziomka. Tworzą one parę symbolizującą uczoność i mądrość ludową. Przebywając między ludźmi, wpłatały się w sposób dramatyczny w ich sprawy. Kogo ci przypominają te krasnale? [Koszałek – postacie z bajek literackich, a Podziomek – z folkloru, np. wątek o obżartuchach i krasnalach podrzutkach z baśni Grimmów].
26. Dlaczego Koszałek – Opałek został wśród ludzi na stałe? [spóźnił się na spotkanie krasnoludków; kara za to, że nieświadomie przyczynił się do triumfu lisa] Jaką jeszcze rolę pełni Koszałek Opałek w utworze? [prawi baśnie nie tylko dzieciom, siła sprawcza dysponująca autorem opowieści].
27. A jaką rolę pełnią krasnoludki w kompozycji utworu? Weź pod uwagę tytuł, ich udział w zdarzeniach fabularnych oraz ich obecność w kalendarzu naturalnym. [ramowy element bajki – ich obecność koresponduje z wegetacją przyrody od wiosny do jesieni]. Jak odbiera je dziecięcy czytelnik, który już w pierwszym wersie książki spotyka takie oto pytanie: Czy to bajka, czy nie bajka... [ludyczni, pierwszy wiersz nastawiony na słuchacza przynosi propozycję zabawy] Jakie informacje o domowych skrzatach przynosi wstępny wiersz? Jaką rolę pełni w utworze?
28. Początkowy wers pełni również rolę swoistego motta. A co oznacza owa pozorna niepewność, odnosząca się do obecności krasnoludków w realnym świecie?

*Czy to bajka, czy nie bajka,
Myślcie sobie, jak tam chcecie.
A ja przecież wam powiadam:
Krasnoludki są na świecie.*

[Igranie z czytelnikiem, zachęta do zabawy, rehabilitacja krasnoludków]. Jakie dowody na istnienie krasnoludków posiada opowiadacz i skąd je czerpie? [z tradycji ludowej]

29. Dlaczego w utworze aż dwukrotnie zostaje przywołana niania? [odwołanie się do autorytetu, ponosi wraz z narratorem odpowiedzialność za istnienie krasnoludków]

* * *

30. W bajce, gatunku nastawionym na głośne czytanie i mówienie, jej opowiadacz zostaje uobecniiony. Podaj kilka znanych ci sposobów ujawniania się narratora w baśni. Jak została zaznaczona obecność narratora w utworze Konopnickiej? Gdzie go dostrzegasz?
31. Kim on jest i co na to wskazuje? Zwróć uwagę na fragment, w którym narrator opowiada dzieje Marysi oraz fragmenty wierszowane. Przyjrzyj się urywkowi, opowiadającemu o obżarciuchu Podziomku. Myślisz, że to ten sam opowiadacz? Dlaczego nie? Przyjrzyj się, jak oni mówią? Spróbuj ich nazwać, biorąc pod uwagę środowisko z jakiego się wywodzą, wykształcenie, może profesję. [różny sposób mówienia, jakby kilku opowiadaczy – dorosły, wykształcony człowiek, poeta, wiejski gaduła]
32. Sposób mówienia opowiadaczy decyduje o obrazie wsi: realistycznym, bajkowym i folklorystycznym. Spróbuj, do każdego z wymienionych obrazów, dopisać odpowiadający mu typ opowiadacza. Posłuż się cytatem.
33. W miarę narastania bajki narrator realista i wiejski gaduła wycofują się, pozostawiając narratora – poetę. Dlaczego?
34. Zwróć uwagę na sposób mówienia bajkowych bohaterów: lisa Sadełko, Koszałka Opałka czy Modraczka. Co przypominają ci opowieści Koszałka o krasnoludkach, aniołach, Piaście Kołodziejcu i Popielu? [historyczne gawędy] Czemu służy takie zróżnicowanie sposobów opowiadania?

* * *

35. Baśń Konopnickiej jest utworem niejednorodnym. Wskaż te elementy, które znane ci są z innych odmian bajkowych. Spróbuj uporządkować je według wzoru: baśń ludowa, baśń zwierzęca, baśń literacka.

* * *

36. Zaprojektuj okładkę książki *O krasnoludkach i o sierotce Marysi* do nowego wydania.

Część praktyczna zatytułowana: *Przeczytaj – pomyśl – odpowiedz* przynosi propozycję do sterowanej rozmowy o utworze Konopnickiej. Pytania i polecenia

uczają odbioru tekstu na różnych poziomach: treści, idei oraz struktury, skłaniając nauczyciela do prowadzenia lekcji analityczno-interpretacyjnych opartych na strukturach czynnościowych. Ukierunkowane na uważną lekturę dzieła: zrozumienie i dostrzeżenie jego artyzmu, oryginalności; motywów przewodnich, nawiązań do tradycji, poszukiwania właściwych kontekstów, ich funkcjonalne wykorzystanie w interpretacji itp. oraz zabawę, służą nie tylko doskonaleniu różnorodnych umiejętności czytania tekstu literackiego, ale i diagnostyce ucznia.

Bibliografia:

1. Baluch A. Poezja współczesna w szkole podstawowej, Warszawa 1984.
2. Cieślowski J. „O krasnoludkach i o sierotce Marysi Marii Konopnickiej antycypacją baśni wiejskiej”, [w:] Skrobiszewska H. (red.), *Baśń i dziecko*, Warszawa 1978.
3. Czabanowska-Wróbel A. *Baśń w literaturze Młodej Polski*, Kraków 1996.
4. Leszczyński G. *Młodopolska lekcja fantazji*, Warszawa 1990.
5. Olszewska B. Wokół mitu narodowego w baśni O krasnoludkach i o sierotce Marysi M. Konopnickiej, „Warsztaty Polonistyczne” 1993, nr 3.
6. Skrabacz D. *Baśniowy świat Młodej Polski*, Kraków 2001.
7. Wróblewska V. *Przemiany gatunkowe polskiej baśni literackiej XIX i XX wieku*, Toruń 2003.
8. Wichary G., Patrzalek T. *Zadania do lektury dla klas IV-VI*, Warszawa 1990.

Summary:

The fairy tale by Maria Konopnicka entitled *About the Dwarfs and the Orphan Girl Mary* doesn't arouse a major interest of the contemporary child. Such a little reader reaches for books that are more familiar to him, for e. Harry Potter by Joan Kathleen Rowling. That's why it is worth refreshing school reading of national classics, the more because the work by Konopnicka is the first syncretic work in the Polish literature for children. That children who read books every day are not interested in it. The inserted didactic tasks are an example of practical solution to the signalled issues.